

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ОП ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ І ПРАВА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ)

WAYS OF IMPLEMENTING A PRACTICE-ORIENTED APPROACH IN THE TRAINING OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION ACQUISITIONS (ON THE EXAMPLE OF THE FACULTY OF HISTORY AND LAW OF THE H.S. SKOVORODA KHARKIV NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY)

Статтю присвячено висвітленню питань підвищення якості професійної підготовки вчителя нової генерації, алгоритму створення професійно-орієнтованого освітнього середовища закладу вищої педагогічної освіти, спрямованого на реалізацію принципів послідовності, наступності, зв'язку теорії з практикою у навчанні. Прикладом послужував аналіз досвіду проектування і реалізації освітніх програм бакалаврського і магістерського рівнів вищої освіти на факультеті історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди на основі використання технологій практико-орієнтованої освіти та діяльнісної моделі навчання. Враховані основні умови впровадження практико-орієнтованого підходу, а саме: діяльнісне опрацювання набутих знань під час теоретичного навчання; кореляція змісту теоретичних і практичних знань з компетентностями і результатами навчання, здобутими під час навчально-педагогічних практик; удосконалення освітніх програм, навчальних планів і робочих програм дисциплін психолого-педагогічного і професійного циклів на основі аналізу рівня отриманих компетентностей і програмних результатів навчання, з урахуванням побажань стейкхолдерів – роботодавців під час засідань проектних груп ОП. Пріоритетна увага навчально-методичному забезпеченню практико-орієнтованого навчання, зокрема, формуванню інформаційної компетентності як необхідної умови підготовки педагога-практика, із використанням цифрових застосунків: навчальних онлайн-платформ, онлайн-додатків, гугл-сервісів тощо. Акцентовано увагу на розмаїтті форм і методів реалізації практико-орієнтованого підходу серед здобувачів вищої освіти спеціальностей 014.03, 014.07 як під час навчання, так і при здійсненні позааудиторної роботи. Висвітлено алгоритм забезпечення практичного складника у навчанні майбутніх учителів у процесі викладання освітніх компонентів, організації різних видів практик, навчально-дослідній і позааудиторній роботі з урахуванням чинної нормативної бази, зміни кон'юнктури ринку освітніх послуг, побажань різних груп стейкхолдерів.

Ключові слова: практико-орієнтований підхід, освітня програма, майбутні вчителі, заклад вищої педагогічної освіти, освітній процес, шляхи, досвід.

The article is dedicated to highlighting the issues of improving the quality of professional training of the new generation teacher, the algorithm for creating a professionally oriented educational environment of a higher pedagogical education institution, aimed at implementing the principles of consistency, continuity, and the connection between theory and practice in education. An example was the analysis of the experience of designing and implementing educational programs at the bachelor's and master's levels of higher education at the Faculty of History and Law of H.S. Skovoroda based on the use of practical-oriented education technologies and the activity model of training. The main conditions for the implementation of a practice-oriented approach are taken into account, namely: active processing of acquired knowledge during theoretical training; correlation of the content of theoretical and practical knowledge with competencies and learning outcomes acquired during educational and pedagogical practices; improvement of educational programs, curricula and work programs of the disciplines of psychological-pedagogical and professional cycles based on the analysis of the level of acquired competences and program learning outcomes, taking into account the wishes of stakeholders – employers during the meetings of the EP project groups. Attention is paid to educational and methodological provision of practice-oriented learning, in particular, the formation of information competence as a necessary condition for the training of a practicing teacher, using digital applications: online educational platforms, online applications, Google services, etc. Attention is focused on the variety of forms and methods of implementing a practice-oriented approach among students of higher education majors 014.03, 014.07 both during training and when performing extracurricular work. The algorithm for providing a practical component in the training of future teachers in the process of teaching educational components, organizing various types of practices, educational and research and extracurricular work, taking into account the current regulatory framework, changes in the market situation of educational services, and the wishes of various groups of stakeholders, is highlighted.

Key words: practice-oriented approach, educational program, future teachers, institution of higher pedagogical education, educational process, ways, experience.

УДК 378.091.33-027.22
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.13>

Зеленська Л.Д.,
д-р пед. наук, професор,
професор кафедри освітнології
та інноваційної педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Мірошніченко С.В.,
канд. іст. наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді. Система вищої освіти України перебуває у стані пошуку та апробації інноваційних форм, методів

і засобів навчання, які б забезпечували підготовку висококваліфікованого, творчого фахівця, здатного здійснювати постановку та розв'язання

складних завдань в умовах невизначеності. Адже лише ініціативна, активна, підприємлива, креативна особистість, що володіє ґрунтовними знаннями і вміннями, здатна витримати конкуренцію на ринку праці.

Практико-орієнтований підхід вважається одним із найбільш дієвих засобів професіоналізації у ЗВО, оскільки максимально наближає здобувачів до майбутньої професійної діяльності.

Виключно важливого значення практичний складник набуває у підготовці сучасного вчителя. Діяльна модель формування сучасного фахівця-педагога передбачає вільне застосування набутих знань у виробничому (педагогічному) середовищі, корекцію теоретичних знань, формування власного бачення щодо можливості використовувати набуті знання у різних, іноді непередбачуваних, професійних і побутових ситуаціях. Практико-орієнтований підхід передбачає взаємозалежний і взаємообумовлений двосторонній зв'язок між формуванням індивідуальної моделі затребуваного суспільством фахівця-педагога шляхом збагачення змісту його діяльності, трансформації її видів, занурення у конкретне освітнє середовище, з одного боку, і розробкою та впровадженням нових освітніх технологій і часткових методик – з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання реалізації практико-орієнтованого підходу у підготовці вчителя не є новим. У низці публікацій провідних вітчизняних дослідників значна увага приділена дослідженню основних характеристик практико-орієнтованої професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти [3]; створенню освітнього середовища для втілення практико-орієнтованих проєктів [2]; упровадженню технологій практико-орієнтованого навчання як певної альтернативи лекційно-семінарській системі навчання [1]; розробленню критеріїв, показників та рівнів сформованості загальнопедагогічної компетентності майбутніх фахівців з урахуванням досвіду організації практико-орієнтованого навчання [4].

Наразі дослідниками здійснюється пошук альтернативних шляхів переходу досліджуваного питання з теоретичної площини обґрунтування у практичну стадію реалізації для підвищення якості підготовки сучасного фахівця, зокрема вчителя. Саме такому аспекту проблеми присвячена дана стаття.

Мета статті – розкрити дидактичні аспекти практико-орієнтованого підходу у підготовці здобувачів вищої педагогічної освіти, охарактеризувати шляхи його реалізації на прикладі ОП спеціальностей 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями) факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Упровадження практико-орієнтованого підходу у підготовку

сучасного вчителя вимагає створення відповідного освітнього середовища, в якому здобувачі мають можливість виявити і реалізувати свій інтерес до пізнання, зробити його усвідомленою потребою для саморозвитку, професійної та соціальної адаптації.

На факультеті історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди в межах реалізації освітніх програм за спеціальностями: 014.03 Середня освіта (Історія) [5, 6, 8], 014.07 Середня освіта (Географія) [7], практико-орієнтований підхід здійснюється у процесі навчання дисциплін загального циклу підготовки у поєднанні з фаховими та прикладними дисциплінами з урахуванням низки принципів:

1) проєктування тривимірного навчального, соціально-практичного і рефлексивного освітнього середовища;

2) забезпечення гнучкості й динамічності оновлення освітньо-професійних програм;

3) використання професійно-орієнтованих технологій навчання, спрямованих на формування у майбутніх фахівців значущих для професійної діяльності компетенцій, професійно-важливих і соціально значущих якостей.

Мета, орієнтація та основний фокус ОП «Історія в закладах освіти» та «ОП «Історія, правознавство і суспільствознавчі дисципліни» першого (бакалаврського) рівня вибудовані з урахуванням принципів послідовності і наступності у набутті здобувачами загальних, фахових компетентностей і досягнення програмних результатів навчання [5, 6].

Із урахуванням рекомендацій зовнішніх стейкхолдерів, моніторингу ступеня задоволеності надання освітніх послуг з боку здобувачів, на засіданнях проєктної групи було ухвалено рішення рекомендувати викладачам фахових дисциплін включати у зміст робочих програм питання, що суголосні з вивченням окремих тем шкільних предметів історія, громадянська освіта, зазначаючи: в яких класах, при вивченні якого навчального предмета розглядається дана тема, яка кількість годин відводиться на її вивчення, яких компетентностей чи наскрізних умінь мають набути учні у процесі вивчення цієї теми. При вивченні ОК, які не дублюють шкільні курси історії (наприклад, в ОП «Історія в закладах освіти» – це «Історія релігії і церкви», «Етнічна історія України», в ОП «Історія, правознавство і суспільствознавчі дисципліни» – «Історія державотворення України в контексті європейської цивілізації», «Основи демократії і громадянське суспільство», «Громадянські об'єднання в Україні»), рекомендовано зазначати, у який спосіб та чи інша тема може розглядатися в інтегрованих дисциплінах, позашкільній освіті, виховній роботі [9, 10].

Робота на семінарських заняттях спрямована на отримання здобувачами необхідних практичних

навичок щодо укладання модельних навчальних програм, визначення типу уроку і його контенту, добору методів і технологій навчання, організації різних видів контролю, реалізації індивідуальної освітньої траєкторії учнів, використання цифрових інструментів і сервісів в умовах дистанційного і змішаного формату навчання для досягнення програмних результатів навчання.

Практико-орієнтований підхід у підготовці майбутніх учителів історії, правознавства, громадянської освіти реалізується і завдяки методичному інструментарію, який застосовують викладачі. Зокрема, широко вживаними є методи кейс-стаді, розв'язання юридичних колізій, дискусії, коло ідей, Ажурна пилка та ін.

Непересічне значення у набутті практичних навичок майбутніх учителів, що по завершенні навчання викладатимуть предмети історичної і громадянської галузі в ЗЗСО, належить практикам. Практична підготовка за ОП «Історія в закладах освіти», «Історія, правознавство і суспільствознавчі дисципліни» здійснюється відповідно до Основних положень та вимог педагогічної практики у ХНПУ імені Г.С. Сковороди [11] і передбачає:

- консультування здобувачів щодо організаційних, навчально-методичних та виховних аспектів організації освітнього процесу в ЗЗСО та оформлення звітної документації;
- допомогу у плануванні роботи історичних/краєзнавчих гуртків, проведення позакласних заходів;
- допомогу у підготовці учнів до конкурсу наукових робіт МАН України;
- складання матриці вивчення досвіду роботи методичних об'єднань учителів громадянської й історичної галузі.

Результатом педагогічної практики є: оволодіння сучасними методами і формами організації навчання на базі отриманих в університеті знань, реалізація набутих практичних навичок, демонстрація належного рівня оволодіння загальними і предметними компетентностями.

Формування інформаційної компетентності як необхідної умови підготовки педагога-практика нового покоління забезпечується використанням цифрових застосунків: онлайн-платформи Padlet, Kahoot, YouTube, WordWall; онлайн-додатків Zoom та GoogleMeet; (для створення інтерактивних вправ і матеріалів для друку), Thinglink (робота над спільними проєктами, віртуальними екскурсіями), Canva (створення віртуальних емблем, малюнків, плакатів, мемів на конкурси), сервісу Glogster (створення інтерактивних плакатів із використанням фото, відео, зображень, текстів, звуків, посилань тощо).

Принцип послідовності і наступності у реалізації практико-орієнтованого підходу у підготовці фахівців за спеціальністю 014.03 Середня освіта

(Історія) в ХНПУ імені Г.С. Сковороди здійснюється і на другому (магістерському) рівні вищої освіти. Освітні компоненти за цією ОП зорієнтовані на досягнення низки загальних компетентностей:

- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- виявляти та вирішувати проблеми у сфері професійної діяльності;
- генерувати нові ідеї;
- розробляти та презентувати освітні проєкти із врахуванням міжнародного і мультикультурного контексту, управляти ними;
- використовувати цифрові освітні ресурси, інформаційні та комунікаційні технології у професійній діяльності;
- вирішувати проблеми і долати первинні конфлікти;

А також спеціальних/фахових компетентностей:

- здатність моделювати зміст навчання, розробляти критерії та інструменти оцінювання та надавати рекомендації щодо покращення результатів навчання;
- здатність до конструктивної та безпечної взаємодії з учнями, іншими вчителями та батьками;
- здатність критично осмислювати, виявляти маніпуляції історичною та актуальною для суспільства інформацією у процесі аналізу електронних медіа, дотримуватися авторського права та етичних норм у роботі з інформацією та під час онлайн-спілкування, мультимедійних презентацій соціокультурного та історичного змісту;
- здатність планувати, організовувати і вести освітній процес і системну наукову роботу із обдарованою молоддю, використовуючи завдання і дослідження високого рівня складності для підготовки здобувачів до участі в різнопланових освітньо-наукових заходах [8].

Формування названих компетентностей забезпечують такі освітні компоненти, як: «Методика викладання історії та громадянської освіти в профільній школі, закладах фахової передвищої та вищої освіти» (зокрема, теми «Компетентнісний підхід в навчанні історії в профільних класах»; «Інноваційні технології викладання історії та суспільствознавчих дисциплін»; «Застосування ІКТ на уроках історії в старших класах»); «Історична пам'ять і національна ідентичність: Український досвід ХХ ст.», а також «Етнополітика в незалежній Україні», «Сучасні підходи в історіографії, джерелознавстві і методології історичних досліджень», «Історія міжнародних відносин у постбіполярні часи» [9, 12].

Формами практичної підготовки здобувачів до майбутньої професійної діяльності слугують семінарські заняття, де майбутні вчителі демонструють не тільки теоретичні знання, але й уміння їх застосовувати, проводячи в мікро групі фрагменти уроків, що включають інтерактивні вправи, роботу

з історичними документами, різнорівневі діагностичні тести, вправи із застосуванням цифрових інструментів і ШІ.

Ураховуючи Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні [13] та Проєкт Державного стандарту профільної середньої освіти [14] ОП Історія в закладах освіти магістерського рівня передбачено отримання програмних результатів навчання, які вимагають сформованості у випускників магістратури практичних навичок в галузі громадянської освіти і виховання. Досягненню цих результатів навчання сприяє викладання навчальної дисципліни «Історична пам'ять і національна свідомість: вітчизняний досвід ХХ ст.». Під час лекцій і семінарських занять магістранти аналізують історичну пам'ять своєї громади, представляючи експозиції місцевих музеїв і облаштування місць пам'яті, характеризуючи мнемонічні практики – вшанування героїв, святкування пам'ятних дат тощо. Це формує практичні навички організації краєзнавчої роботи в школі, допомагає побачити перспективи пошукової роботи зі школярами, слугує підґрунтям для реалізації педагогіки партнерства – у співпраці з місцевими органами самоврядування, громадськими організаціями тощо.

Певним ноу-хау у реалізації практико-орієнтованого підходу стало проведення для здобувачів вищої освіти напередодні педагогічної практики на базі навчально-методичного центру факультету історії і права [15] спеціальних підготовчо-освітніх і консультативних заходів, із залученням досвідчених методистів-практиків – провідних вчителів харківських шкіл (зокрема, методичний вебінар-практикум «Гейміфікація як засіб підвищення мотивації учнів на уроках історії і правознавства», «Майстер-клас по заповненню сучасної шкільної електронної документації») [16].

Проведення подібних підготовчих заходів надає можливість майбутнім педагогам оволодіти практичними навичками та компетенціями, викладеними у Професійному стандарті Вчитель ЗЗСО [17].

Під час педагогічних практик у закладах загальної середньої освіти в базовій і старшій школі студенти долучаються до шкільних комунікаційних інтернет-груп, завдяки чому набувають навичок роботи з дистанційними навчальними платформами, такими як Google Classroom, Human, Єдина школа, nz.ua (Нові знання), Ошкола та інші. Під час практики майбутні вчителі поглиблюють практичні навички завдяки включеності у неформальну освіту на платформах: Prometheus, Ed-Era, ilearn, Learningapps та інші.

На факультеті історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди діють наукові гуртки – історіографічний, етнічної історії України [9], студентський науковий семінар «Сходознавчі студії», студентський дебатний клуб, участь у яких сприяє не лише

формуванню в майбутніх педагогів дослідницьких умінь, але й формуванню практичних навичок організації гурткової роботи в школі [12].

Отже, реалізація практико-орієнтованого підходу на ОП спеціальності 014 Середня освіта. Історія магістерського рівня вищої освіти дозволяє моделювати предметний зміст майбутньої професійної діяльності, забезпечує умови трансформації навчальної діяльності студента у професійну діяльність фахівця.

У межах реалізації освітньої програми «Географія в закладах освіти» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія) практико-орієнтований підхід знаходить утілення у низці академічних курсів прикладної спрямованості, як-от: «Математично-статистичні методи досліджень», «Економічна та соціальна географія України», «Економічна та соціальна географія зарубіжних країн», «Методи географічних досліджень з основами наукових досліджень», «Метеорологія», «Краєзнавство і туризм», на яких здобувачі оволодівають практичними навичками користування цифровими застосунками, гугл-сервісами та засобами Microsoft для аналізу, графічної візуалізації, моделювання й прогнозування даних [18]. Google Forms (Google Форми) – інструмент для швидкого планування, складання опитувань, анкет, тестів та вікторин, а також опрацювання їх результатів; Google Sheets (Google Таблиці), Microsoft EXCEL – для обрахунків, моделювання і прогнозування процесів та явищ у природі та суспільстві; використання геоінформаційних технологій Google Maps (Google Карти) – картографічного веб-сервісу з набором застосунків та супутникових знімків, що надає студентам можливості панорамного перегляду вулиць, прокладання туристичних та інших маршрутів (автомобілем, пішки, велосипедом або громадським транспортом); платформи Giovanni (NASA) для проведення дистанційних спостережень з метою виявлення регіональних особливостей просторово-часового розподілу основних кліматичних, екологічних показників території; оволодіння методами порівняльної візуалізації та аналізу часових рядів.

За ОП Географія в закладах освіти бакалаврського рівня вищої освіти передбачено проходження здобувачами низки навчально-польових практик. Навчально-польова (туристична) практика запроваджена з метою отримання практичного досвіду у сфері туризму та туристичної діяльності й передбачає здобуття низки практичних фахових умінь і навичок:

- ознайомче обстеження території;
- складання ландшафтної карти, фізико-географічної характеристики району проживання здобувачів;
- за допомогою ГІС-технології Google Map, Google Earth визначення потенційних туристич-

них природних та історичних об'єктів. У результаті практиканти навчаються складати туристичний маршрут своєї місцевості, його опис та проводити відповідні розрахунки.

Метою навчально-польової (еколого-картографічної) практики є отримання практичного досвіду у зборі, обробці та аналізі екологічних даних з використанням сучасних картографічних методів та інструментів. Завданнями практики є:

– дослідження екологічного стану території, форм та ступеня антропогенної перетворення ділянки земної поверхні;

– екологічна характеристика водних об'єктів та визначення структури конкретної водної геоекосистеми території. Для виконання поставлених цілей практиканти використовують ГІС – технології Google Map, Google Earth, екологічні карти України на сайті SaveEcoBot, електронні карти «Картографія» та електронний «Національний атлас України».

Навчальна (географічна) практика покликана поглибити знання з географії шляхом практичного вивчення географічних об'єктів, процесів та явищ на місцевості, ведення гідрогеологічних, геоморфологічних, кліматичних спостережень, опису ґрунтів та біоти місцевості, орієнтування на ній [18].

Висновки. Застосування практико-орієнтованого підходу у процесі реалізації ОП за спеціальностями 014.03 Історія (бакалаврського і магістерського рівнів вищої освіти) та 014.07 Географія (бакалаврського рівня вищої освіти) на факультеті історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди створює потужні важелі для якісної підготовки випускників до виконання трудових функцій, забезпечує формування належного рівня загальних і спеціальних компетентностей, створює унікальне освітньо-професійне середовище, скеровує навчальну діяльність здобувачів на інтелектуальний розвиток і професійне зростання за рахунок зменшення частки репродуктивної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонова О.Є. Практико-орієнтований підхід у формуванні професійної майстерності майбутнього вчителя. Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія. Житомир: Вид-во Рута, 2016. С. 262–285.

2. Майковська В. І. Практико-орієнтоване навчання як засіб професіоналізації підготовки майбутніх фахівців в Україні. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2016. № 50–51. С. 161–167.

3. Стражнікова І.В. Підготовка фахівців для закладів вищої освіти: практико-орієнтований підхід. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 31 березня – 2 квітня 2021 р.). У 2 томах. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків: «Стиль-Іздат», 2021. Т. 2. 320 с. С. 194–198.

4. Хамська Н.Б., Киналь А.Ю., Полянська К.С. Практико-зорієнтований підхід у форму-

ванні загальнопедагогічної компетентності майбутніх учителів. Наукові записки Серія: Педагогічні науки. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. 2023. № 211. С. 159–164.

5. Освітні програми: веб-сайт. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/specialnist-01403-serednya-osvita-istoriya-riven-vyshchoyi-osvity-bakalavr> (дата звернення: 23.03.2024).

6. Освітні програми: веб-сайт. URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osvitni_programi/Osvitni_programu_bakalavr/2022_rik/Istoriia_pravoznavstvo_ta_suspilstvoznachchi_dyystypliny.pdf (дата звернення: 23.03.2024).

7. Освітні програми: веб-сайт. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/specialnist-01407-serednya-osvita-geografiya-riven-vyshchoyi-osvity-bakalavr> (дата звернення: 23.03.2024).

8. Освітні програми: веб-сайт. URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osvitni_programi/Osvitni_programu_magistr/2023/Istoriia_v_zakladakh_osvity.pdf (дата звернення: 23.03.2024).

9. Кафедра історії України: веб-сайт. URL: <http://hnpu.edu.ua/division/kafedra-istoriyi-ukrayini> (дата звернення: 23.03.2024).

10. Кафедра теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін: веб-сайт. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/division/kafedra-teoriyi-i-metodyky-vykladannya-suspilno-pravovyh-dyscyplin> (дата звернення: 23.03.2024).

11. Положення про проведення практики: веб-сайт. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Pol/Pro_provedenya_praktyk.pdf (дата звернення: 23.03.2024).

12. Кафедра всесвітньої історії: веб-сайт. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/division/kafedra-vsvesvitnoyi-istoriyi> (дата звернення: 23.03.2024).

13. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf> (дата звернення: 23.03.2024).

14. Проєкт Державного стандарту профільної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadskeobgovorennya/2023/10/30/NO-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf> (дата звернення: 23.03.2024).

15. Навчально-методичний центр факультету історії і права: веб-сайт. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/division/navchalno-metodychnyy-centr-fakultetu-istoriyi-i-prava> (дата звернення: 23.03.2024).

16. Новини факультету історії і права: веб-сайт. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/division/novyny-fakultetu-istoriyi-i-prava> (дата звернення: 23.03.2024).

17. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

18. Кафедра суспільно економічних дисциплін і географії: веб-сайт. URL: <https://sites.google.com/hnpu.edu.ua/kafedra-econom-geografiyi/головна> (дата звернення: 23.03.2024).